

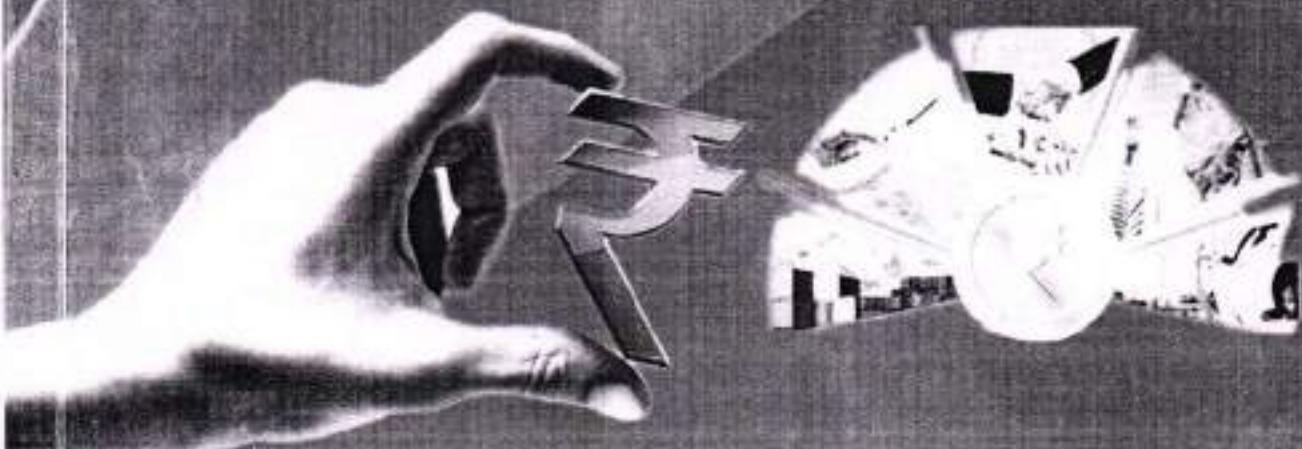

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

VIDYAWARTA®

SPECIAL ISSUE January-2019

RECENT TRENDS IN ECONOMICS AND COMMERCE

Chief Editor

Dr.Bapu G.Gholap
Beed

Guest Editor

Dr.Vijay J. Medhane
Principal
M.V.P.Samaj's
Smt.Vimalaben Khimji Tejookaya Arts,
Science & Commerce College,
Deolali Camp, Nashik

Executive Editor

Dr.S.K.Pagar
Professor & HOD Economics
Smt.Vimalaben Khimji Tejookaya Arts,
Science & Commerce College,
Deolali Camp, Nashik

ATTESTED

Mc...
PRINCIPAL
Smt.Vimalaben Khimji Tejookaya Arts,
Science & Commerce College,
Deolali Camp, Nashik

Sr. No.	Topic	Researcher	Page No.
24	Reforms and Entrepreneurship in India for Economic Development	Dr. Sunil Joshi	134
25	"Financial Management of Nashik Municipal Corporation"	Dr.S.K.Pagar Prof. Sonawane A. B.	140
26	Corporate Social Responsibility: Indian Perspective	Prof. Vijay M. Sukate	145
27	Workforce Diverse Management in the Organization	Dr. Manisha A.Navarce Kulkarni	151
28	The study of general instructions for preparation of profit and loss account and balance sheet as per companies act, 2013	Thakur Akash Ashok	155
29	Human Resource Management	प्रा. श्रीमती अंशिनी पी. निसाळ	163
30	कृषी पर्यटनातुन कृषी क्षेत्राचा आर्थिक विकास	प्रा. डॉ. मयना भिमराव पाटील	165
31	कृषी उत्पन्न चाजार समितीचा कृषि विकासातील भूमिकेचा अभ्यास (विशेष संदर्भ नांदगाव कृषि उत्पन्न बागार समिती सन २०१७-२०१८ अहवाल)	डॉ. एस. के. पगार योगेश देवराम मांकळ	170
32	विपणन संसाधन	प्रा. रंजना विठ्ठल जाधव	175
33	<u>कृषी विपणनाची धोरणे व आवाने</u>	प्रा. वाय. प.स. जाधव	179
34	An Estimation of Socio-economic status of export quality grape growing farmers	Dr. S. K. Pagar Madhuri B. Kharjul Ajit B. Kharjul	183
35	Corporate Social Responsibility a key to business success	Prof. Smt. Shradha Vijay Shrimali	189
36	Recent Trends in Human Resource Management	Prof. Sunita Vijaykumar Deshmukh	194
37	Indian Real Estate: Boom or Bubble?	Dr. Pooja Talreja	196
38	Women workers in the informal sector: a study	Mrs. Sangita S.More	199
39	Relevance of Chanakyaniti, Shivaji Maharaj's real life decisions and relevance it's with modern management for entrepreneurship development.	Prof. Patil Tejabsing Ransing	205
40	Impact of GST on Indian Agricultural Sector.	Prof. Kiran Aher	211
41	भारतातील शेतक—याच्या आत्महत्या —	प्रा. शशिकांत सदाशिव सांगवळ	214
42	Financial Management Practices & Profitability of business enterprises in Small Scale Industry in Nasik.	Mr. Amol G. Shinde	217
43	मानव संसाधन व्यवस्थापन	प्रा.एम. एस. गिरे	220
44	इ.विपणन	प्रा. प्रविण भालका घोळे	225
45	Development of Indian Agriculture	Dr. Smt.A.D. Sonawane Prof. Surekha R. Jadhav	229
46	Prospects of Entrepreneurship in India	Rural ATTESSMENT Smt. Shashwati Nirbhayane	232

PRINCIPAL

Gopinathrao Khilari Telokdya, Arts,
Science & Commerce College
Dabhali-Camp (Nashik)

INDEX

Sr. No.	Topic	Researcher	Page No.
1	A research paper on proprietary ratio of the selected tea companies in india	Dr. Jignesh P. Vaghela Prin. Dr. K.N.Chavda	1
2	Agriculture growth and economic development	DR. Girishkumar N. Rana	9
3	Usage of Internet banking among generations a study with reference to UT of Dadra and Nagar Haveli	Dr.S. Balasubramanian, Dr. Shruti Jha	16
4	Agriculture sector in India: Performance and challenges	Dr. P. V. Salve Dr. S. T. Sangle	21
5	Digital Marketing: changing perspective in indian scenario.	Dr. Ramesh D. Darekar Mrs. Vibhawari V. Patil	28
6	"Human Development Index (HDI) in Indian Economy"	Dr.Parag P.Kadam	34
7	A research article on digitization: crucial driver for changing indian economy	Dr. Pandurang B. Patil	42
8	Service sector: A growth engine of the indian economy	Dr. Sudhakar Pagar Ms. Suvarna Kadam	47
9	Indian Agriculture Development: Issues and Challenges	Dr. S. J. Deshmukh Prof. K. S. Kamble	55
10	Organic farming for sustainable development in agriculture	Dr Sonawane Ashalata Deoram	61
11	Crisis in Sugar Cooperatives in Maharashtra	Prof. Dr. S. K. Pagar	71
12	Corporate Social Responsibility	Prof. Shashikant L. Bhoj	78
13	Recruitment and Selection Strategies of Public Sector Undertakings	Prin. Dr.Dilip B. Shinde Dr. Urmila Yogesh Gite	82
14	"Challenges of women entrepreneur in rural area"	Prof. V.G.Gaikwad	86
15	शेतकर्याच्या आत्महत्येची करणी व उपाय	डॉ.डी.एन.कारे	91
16	शेतकरी आत्महत्या – एक विदारक मत्य	डॉ. मनिषा के. आहेर	97
17	Role of government for decreasing Farmers' suicide in India	Dr.Jayashri P.Jadhav Dr. Yuvraj P.Jadhav	100
18	Health Care Issues & Challenges in India	Dr. Hiraman M. Kshirsagar	104
19	Role of Industrial Development in Economic Growth	DR. P.T.Nikam DR. M.V.Jagtap	108
20	A study of inclusive model of Jain Irrigation Systems Ltd., Jalgaon	Dr. Smita N. Pakdhane	110
21	"Towards Block Development"	Dr.S. K. Pagar Prof. S. R.Pagar	117
22	मानव विकास निर्देशांक, स्वै-पुरुष समता प्रणाली निर्देशांक	प्रा.डॉ. चाकले जी.ई.	125
23	कृषी क्षेत्रातील आर्थिक विकास	प्रा.डॉ.जितेंद्र खेमचंद साळी	131

ATTESTED

[Signature]

ISSN :
2319-9318
January 2019

PEER REVIEWED INTERNATIONAL REFERRED RESEARCH JOURNAL.
Impact Factor : 5.234 Special Issue : "Recent Trends in Economics & Commerce"
UGC Approved Journal No.41012

कृषी विपणनाची धोरणे व आव्हाने

प्रा.वाय.एस.जाधव

सहाय्यक प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग
एस.व्ही.के.टी. महाविद्यालय, देवळाली कॅम्प
मोबाईल : ८३०८०९४५८४
ईमेल : jadhavyogesh71193@gmail.com

➤ प्रस्तावना :

पुर्वीपासून भारतातील शेतकरी खंड देण्यासाठी कर्जाची परतफेड करण्याची आणि इतर कारणांनी आपल्या उत्पादनाचा छोटा हिस्साच फक्त विकल आला आहे. म्हणून उत्पादित झालेल्या मालाची कोणत्याही प्रकारे साउचण्यकीची सोय/सुविधा नसल्याने लगेचच त्याची विक्री करावी लागत असे. त्यातच भारतीय शेती पद्धत ही पारंपारिक स्वरूपाची असल्याने व शेती व्यवसाय हा पूर्णतः निसर्गाच्या लहरीवरती अवलंबून आहे. विपणन याचा अर्थ बाजारपेठ किंवा विक्री व्यवस्था असा होतो. इतर वस्तूप्रमाणे कृषी मालाची बाजारपेठ असते. तेथे कृषी उत्पादित मालाच्या खरेदी विक्रीचे व्यवहार पार पाढले जातात. शेतकऱ्याला अपेक्षपेक्षा कमी उत्पन्न मिळाल्यास त्याची उत्पादन बाढीची इच्छाशक्ती कमी होते व त्यामुळे शेतीचा विकास खुंटतो. म्हणून कृषी विपणन हा कृषी अर्धव्यवस्थेतील महत्त्वाचा विषय आहे. म्हणून भारतीय कृषी विपणन क्षेत्राता योग्य व विरकात टिकणाऱ्या अशा सुविधा, प्रकल्प इ. यांची आज खरी गरज आहे आणि त्याचबरोबर सद्यःस्थितीत कृषी विपणनाच्या पद्धतीमध्ये पारदर्शकता आणणे हे महत्त्वाचे कार्य आहे.

➤ कृषी विपणन व्याख्या :

"कृषी विपणन म्हणजे अशी प्रक्रिया की ज्यात शेतकऱ्यांनी उत्पादन केलेला माल ग्राहकांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी प्रक्रिया, प्रतवारी, प्रमाणिकरण, साठवण, वितरण इ. गोष्टींचा समावेश असतो".

➤ उद्दिष्ट्ये :

- 1) कृषी विपणन पद्धतीचे अध्ययन करणे.
- 2) कृषी विपणनातील आव्हानांचा अभ्यास करणे.
- 3) कृषी विपणनातील सरकारची भूमिका विशद करणे.
- 4) कृषी विपणनातील डिग्री दूर करण्यासाठी उपाययोजना सुचिविणे.

➤ संशोधन पद्धती :

सदर माहिती निळविण्यासाठी संशोधकाने दुव्यम साधनसामग्रीचा वापर केलेला आहे. त्यामध्ये संदर्भ काळी, मासिक, वर्तमानपत्रातील वैचारिक लेख, इंटरनेट यांचा वापर करून माहिती प्राप्त केलेली आहे.

सद्यःस्थितीतील कृषी विपणनाची आव्हाने :

1) बाजारपेठेतील वाईट प्रथा व अवैध कपात :

पारंपारिक कृषी विपणनाच्या प्रथेमुळे बाजारपेठेमध्ये अनेक प्रकारच गैरप्रकार घडतांना दिसतात. त्यामुळे शेतकऱ्यांचे भार्षिक नक्सान होते. मालाची विक्रीनंतर आडते, दलाल नियमानुसार

ATTESTED

N. M. G.

PRINCIPAL

Smt. Vimlesh Khurana, Arts
Science & Commerce College
Dentali-Camp, Nashik

179

Web : www.vidyawarta.com

कमीशन कापून घेतात. पण याचरोबद्ध कधी देणारीच्या नावाने तर कधी मदतीच्या नावाने अवैध कपात करतात.

२) असंघटित शेतकरी वर्ग :

बाजारपेठेतील मध्यस्थ संख्येने कमी असल्याने ते संघटित असतात. शेतमाल खरेदी करण्यापूर्वी व्यापारी चर्चा करतात. शेतमाल खरेदी करायचा की नाही ? किती करायचा ? किती किंमतीचा करायचा ? कोणाचा माल खरेदी करायचा ? याचाबत संपूर्ण चर्चा होत असते. परंतु शेतकरी वेगवेगळ्या टिकाणांहून आलेले असतात, शेतकरी अपरिचित असतात. त्यामुळे या असंघटितपणाचा फायदा व्यापारी वर्ग मिळवतात.

३) असुलभ कर्ज पुरवठा :

कृषी उत्पादित माल तयार झाल्यानंतर व तो विक्री प्रक्रियेपर्यंत जो कालावधी जातो त्या काळात शेतकऱ्यांची पेशाची गरज पूर्ण करण्याच्या सुविधा पुरेशा प्रमाणात नसतात. त्यामुळे शेतकऱ्यांना योग्य अशा सुविधा प्राप्त होत नाही व शेती उत्पादनासाठी भांडवलाची आवश्यकता खूप मोठ्या प्रमाणात असते. परंतु भांडवलाची कमतरता ही मोठ्या प्रमाणात असते. व कर्ज खूप मोठ्या प्रमाणात असते. परंतु भांडवलाची कमतरता ही मोठ्या प्रमाणात असते. व कर्ज पुरवठा हा सहन होत नाही आणि बैंका, सहकारी सोसायट्या यांच्या जाचक अटीमुळे कर्ज पुरवठा होण्यास विलंब लागत असते.

४) कर्जबाजारीपणा :

भारतातील शेतकरी सर्वसाधारणपणे गरीब आणि कर्जात बुडालेला असतो. त्यामुळे किंमती बाढण्याची वाट पाहण्याची त्यांची तयारी नसते. त्याला नाईलाजाने आपला माल मध्यस्थाला, सावकाराला किंवा गावातील व्यापाऱ्याला विकून आपले कर्ज कमी करावे लागते. यामुळे त्यांची आर्थिक स्थिती आणखीच विघडत जाते.

५) तंत्रज्ञानाचा अभाव :

भारतीय शेती ही पारंपरिक पद्धतीने केली जात असल्यामुळे व शेतकरी वर्ग शिक्षणाच्या प्रवाहात कमी असल्याने आधुनिक काळातील बदलते तंत्रज्ञानाचा उपयोग या भारतीय शेतकऱ्याला आत्मसात करणे कठीण जाते आणि शेतकऱ्याच्या उत्पादन खर्चात वाढ होत असते. म्हणून नवनवीन तंत्रज्ञानामुळे कृषी विपणन प्रक्रियेमध्ये बदल घडविणे शक्य होऊ शकते.

६) वाहतूक व साठवणूक सुविधांचा अभाव :

आज भारतीय वाहतूक सोयीमध्ये सुधारणा झालेल्या आहेत. परंतु सवोगीण विचार करता शहरी-ग्रामीण यांच्या दोघांत ही समानता आढळत नाही. म्हणून शेती विपणनाला वहितुकीच्या असुविधेमुळे मोठ्या प्रमाणात नुकसान होते.

सामाऱ्यपणे शेती माल उत्पादित झाल्यापासून ते विक्री नियोजनापर्यंत माल साठवणूकीची सुविधा ती झालेली नसते. किंवा सोयच नसते. यामुळे मागणी व पुरवठ्याचा समतोल साधणे कठीण जाते.

➤ कृषी विपणनाविषयी सरकारची भूमिका :

APPROVED
NOTIFICATION

२) शेतमालाचा दर्जा व त्याच्या गृणवत्तेबाबत सरकारने अनेक पावले उचलली आहेत. शेतमाल (दर्जा आणि विपणन) कायदा १९३७ खाली तुप, पिठे, आंडी वर्गेरेचा दर्जा उत्पाद्यासाठी सरकारने

केंद्रे उभारलेली आहे. दजौ निश्चित करणे सुलभ व्हावे म्हणून १६२ प्रकारच्या शेतमाल आणि तत्संबंधी वस्तुंसाठी गुणवत्ता निश्चित करण्यात आली आहे. विशिष्ट दजौच्या वस्तुंवर कृपी विपणन खाल्यातके अंगमार्क शिकका मारला जातो. अशा दर्जेदार वस्तुंना बाजारपेठेत मोठी मागणी असते.

- २) शिवाय केंद्रीय गुणवत्ता नियंत्रण प्रयोगशाळा, नागपूर येथे आणि देशाच्या वेगवेगळ्या भागात आठ प्रारंभिक प्रयोगशाळा उभारण्यात आलेल्या आहेत. अंगमार्क शिक्यासाठी अजै करण्यात आलेल्या शेतमालाची गुणवत्ता व शुद्धता याबाबत चाचणी घेणे हे कायं या प्रयोगशाळांमार्फत करण्यात येते. अशा प्रयोगशाळांची संख्या वाढवण्यात येत आहे.
- ३) सध्या भारतात सरकारने नियंत्रित बाजारपेठेवरती भर दिलेला आहे. सध्या देशात ७०६२ नियंत्रित बाजारपेठा आहेत. यामार्फत देशातील ८० टक्के शेतमाल विकला जातो.
- ४) सध्या भारतातील ग्रामीण भागात गोदामांची संख्या वाढविणे आवश्यक आहे. त्यामुळे प्रत्येक राज्यांनी राज्य बखार महामंडळे याच हेतुने स्थापन केलेले आहे. यामुळे देशातील धान्य सातवणूक क्षमता ३५ दशलक्ष टनापेक्षा नास्त झालेली आहे.
- ५) बहुउद्दीशीय सहकारी संस्थांना सरकार उत्तेजन देत आहे. यामध्ये प्राथमिक विपणन संस्थांना मध्यवर्ती विपणन संस्था आणि प्रमुख विपणन संस्था व राष्ट्रीय कृषी सहकारी विपणन महासंघ (नाफेड) उभारण्यासाठी उत्तेजन दिले जात आहे.
- ६) केंद्र सरकारने विशेष शेतमालासाठी म्हणजे तांदूळ, डाळी, ताग, इतर धान्ये, कापूस, तेलविया इ.साठी काही विशेष मंडळे स्थापन केली आहेत. सरकारने काही शेतमालासाठी नियोत परिषदही स्थापन केल्या आहेत.
- ७) शेतमाल विपणनात सुधारणा करण्यासाठी व शेतमालाचे विपणन गतीमान होण्यासाठी काही स्पर्धात्मक पातळीवर पोहोचाऱ्यासाठी सरकारने मंत्रीस्तरीय एक कृतीगट स्थापन केला आहे. या गटाने २००२ साली सुधारणेत्या सूचना पुढीलप्रमाणे सांगता येतील.
- i) घेट कृषी विपणनास प्रोत्साहित करणे.
- ii) आधुनिक बाजारपेठांचा विकास करणे.
- iii) गोदामांच्या पावत्यांना विनियम कागदपत्रांचा दर्जा देणे.
- iv) शेतकऱ्यांना बाजारपेठेमार्फत आधुनिक माहिती, तंत्रज्ञानाची माहिती पुरविणे.

➤ विपणन, सर्वेक्षण, संशोधन आणि प्रशिक्षण :

सरकारमार्फत बाजाराची पाहणी, संशोधन आणि प्रशिक्षणाची सुविधा करून दिल्या जातात आणि बेळोवेळी विपणन आणि निरीक्षण नियंत्रणात यांची संवर्धन अहवाल प्रकाशित केला जातो. यामुळे कृषी विपणनाच्या प्रक्रियेत बन्याचशा सुधारणा झाल्या आहेत.

➤ किसान क्रेडिट कार्ड योजना (KCCS) (१९९८-९९) :

या योजनेचा प्रमुख उद्देश शेतकऱ्यांना बँकांच्या मार्फत पुरेसे आणि वेळेवर कर्जे उपलब्ध करून देणे. विशेषत: शेतकऱ्यांची अल्पिकालीन कर्जांची यरज झटपट भागविणे हा आहे.

ATTESTED <i>[Signature]</i>	
PRINCIPAL Smt. Vinilaben Khimji Tejookeya, Arts, Science & Commerce College Panvel, Navi Mumbai - 401 106	

➤ उपाययोजना :

- १) स्वामिनाथन आयोगाच्या महत्त्वाच्या शिफारशीचा अवलंब करणे त्या म्हणजे शेतकऱ्यांना असा हमीभाव मिळाला की त्यांचा सरासरी उत्पादन खर्चाच्या ५० टक्के उतका नफा देणारा असावा म्हणजेच एकूण विक्रीच्या ३३.३३ टक्के इतका नफा ता शेतकऱ्यांना मिळाला.
- २) आशिया खडातील क्रमांक दोन असलेली अंतरराष्ट्रीय कृषी विषणन उद्योगसंस्था "सह्याद्री फार्मस प्रोड्युसर कंपनी लिमिटेड" यासारख्या विविध शाखा उभारून कृषी विषणनाची प्रक्रिया राबविणे.
- ३) विषणन सुधिधेत बदल व चाढ करण्यासाठी विदेशी अभ्यास दोरा करणे व त्यासाठी प्रोत्साहन करणे गरजेचे आहे.
- ४) कृषी विषणनासाठी कृषी मालाला कोणत्याही प्रकारच्या हानीपासून बचाव होण्यासाठी विमा संरक्षण मिळविणे गरजेचे आहे.

➤ निष्कर्ष :

सद्यः परिस्थितीला भारतीय कृषी विषणनाला असंख्य अडचणी, समस्या व उणीचांना सामोरे जावे लागत असले तरीही सरकारने राबविलेल्या कृषी विषयक पंचवार्षिक योजना, कृषी अनुदाने, प्रधानमंत्री पीक विमा इ. उपाययोजना प्रत्यक्षात आणले जाणे गरजेचे आहे व त्याच्यबरोबर कृषी विषणन विषयक आयात-नियात धोरण योग्य वेळी राबविणे आवश्यक आहे. हे शक्य असले तरीही वेळोवेळी शेतकऱ्यांच्या हाती सतत निराशाव येत असते. कारण अनेकदा शेतमालाला हमीभाव योग्य मिळत नाही व दिवसेंदिवस शेती उत्पादन खाचात वाढ होत आहे त्यामुळे कृषी विषणनाला अडचण निर्माण होते.

➤ संदर्भ :

- १) कृषी अर्थशास्त्र : डॉ. नीता वाणी.
- २) कृषी विकासाचे अर्थशास्त्र : प्रा. सौ. अपेक्षा जाघव
- ३) भारतीय अर्थव्यवस्था : रंजन कोठंवे
- ४) भारतीय अर्थव्यवस्थेचा विकास : प्रा. एन. एल. चव्हाण
- ५) www.sahyadrifarmers.com
- ६) www.wikipedia.com

TWO DAYS NATIONAL LEVEL SEMINAR ON
"RECENT TRENDS IN ECONOMICS AND COMMERCE"

Organized by : Department of Economics & Commerce
 Sponsored by : BCUD, Savitribai Phule Pune University, Pune and
 NACC Re-accredited 'A' Grade
 Deoli Camp, Nashik-422 401

Dated : 9th & 10th January, 2019

This is to certify that
 Prof./Dr./Mrs./Miss. Y. S. Gaikwad has actively participated as a Delegate from N.K.T. College - Deoli Camp.
 Resource Person / Chairperson / Presented Paper entitled Opportunities & Challenges in Economic Environment at the National Level Seminar organized by Department of Economics & Commerce

ARTS, SCIENCE AND COMMERCE COLLEGE,
Smt. Vimalaben Khamji Tejoovalaya
 Maratha Vidya Prasarak Samaj's
 Deoli Camp, Nashik-422 401

M. A. Lawal
 Dr. Vijay J. Mehtaane
 Principal

R. M. B.
 Prof. S. L. Bhoi
 HOD, Commerce
 Co-Convenor

R. S. Bagar
 Prof. S. HOD, Economics
 Convenor

by Department of Economics & Commerce

Opportunities & Challenges in Economic Environment

Certificate

